

FÉLÁLOM UTÁN

Egy tekintélyes székbe ültettek és megmagyarázták — váratlanul és kikerülhetetlenül —, hogy élt ebben a városban egy író, akinek sorsával a saját magam megnyilvánulási törekvéseit egyeztetném. Gondoltam magamban, hogy „a művészet nem más, mint valamilyen módon élni, készülhet művésznak az ember azzal, hogy egyszerűen csak él” — ahogyan a költő írta és mondta —, de sokfelé indázó érdeklődés lappangott akkor bennem, és erre a „gyenge pillanatomra” Dér Zoltán aztán jó orral ráérzett, mert kezembe nyomta a szöveget és ezzel igen gyorsan progresszív irányba terelte hétköznapijaim kalendáriumát. A színész minduntalan birkózik az önbizalomért, néha pánikszerűen menekül. Pedig nem illik elfelejteni, hogy az igazi színészben mindig bujkál kiugrásra készen egy eljátszásra váró szerep: legyen közölnivalója a köznek, emelkedjen egy-két évig a színjátszás igazi szintjére, vagy legalábbis tegyen kísérletet arra. Később úgys — önelégülten vagy kiábrándulva — kiválik a csupán lelkesedésből „lángoló” táborából.

Hát így találkoztam én Csáth Gézával, az „árny zarándokával” akinek Kosztolányi Dezső a következőket üzenté: „Te a halálé vagy, zarándoka az árnyak, ki bátran idültál, kapudat megtaláltad az éj felé...”

Nem tudtam azt, hogy Csáth kényszerzubbonyban vergődött, hogy megjárta poklok poklát, de annyit mégis összeolvastam róla, hogy író volt, hasznos krónikása ennek a maroknyi közösségnek, és szobra előtt az ismeretekkel állók s nem szörnyűlködöm, mint neves és közismert szabadkai szellemi munkás, aki megkérdezte: „Az ördögbe is, miért kellett ennek szobrot emelni, és kicsoda tulajdonképpen ez a ... Csóth, vagy Csáth?”

Nem a színházban szerzett sérelem kompenzálása gyanánt vettem kezembe a Csáth Géza végnapjairól szóló monodramát, amelyet Lévy Endre írt. A kultúra megrokknanásától ebben a városban sohasem kellett félni, de a dolgok, az események agyonhallgatása egyéni stílusjegyzet kölcsönöz Kosztolányi szülőöregének, s ezen a status quón a *Féltalom után* bemutatása mit sem változtatott, igaz nem is shakespeare-i vállalkozásba kezdünk. A „külön munka” mindig izgatott, s nem azért, mert az ember kénytelen néha összetányérozni az elismeréseket. Mégis egy-egy meleg tekintet, vállveregetés jól jön a magával mindig hadban álló színésznek, gondoltam, és a szerepkönyvet elvittem a tengerpartra. A meg nem rontott színészi hit vitt rá erre a lépésre, és persze az Életjel Stanley-je és Livingstone-ja, Dér Zoltán, aki tudta, hogy mindig a munkát és annak lehetőségeit tartom az élettől a legnagyobb ajándéknak.

Ilyen kiemelt bizalmi funkcióban olvastam a kevésbé napos délutánon az oleanderok alatt Csáth Géza történetét. A legszörnyűbb, a „fekete” szakaszt, a színpadra kíváncsozt. A sűrűn gépelt oldalak szörnyű víziókkal ismertettek. Panasz, vád, a nihil és valamilyen fény, amely életben tartaná a halál felé menetelőt. És Ópium... nagy betűkkel szedve: ÓPIUM. A későbbiek folyamán az író Csáth Géza egyre jobban eltávolodott tőlem és megmaradt a hústalanított váz — a beteg orvos, akinek testén nem volt már egy fillérynnyi hely sem, melyet föl nem tépett volna a kábítószer fecskendő oltóú.

Elmebeteg volt-e Csáth Géza? Steril letisztázása az ügynek, rögtön a munka kezdetén. Tudtam, hogy hamis eredményekhez vezetnének az én nagyon is hiányos pszichológiai és pszichiáteri ismerveim. A kábítószer felfokozott állapotba hozza az embert, és hát ő is azok közé tartozott, akik egy egész életen át szüntelenül nagy terveket szőnek, megvalósításukkal foglalkoznak,

de személyiségének bemutatásánál kiindulópontnak a normálisat, az egészségeset kell tekinteni, hiszen az abnormis szellemi állapot nem szüli a zseniket. Csáth Géza beteg ember volt, s betegségével és nélküle is sokat tett, ám a szenvedéseiről csak ő maga vallott. A felületes szemlélő számára csak elmebeteg. Pedig a pszichés zavar még nem elmebaj. Sajnos, az idő múltával mégis legyőzte őt a kór.

Ezen tűnődve határoztam el, hogy megtanulom a szöveget és eljátszom valahol, bármikor, bárkinek, mert Csáth Géza egy világ túrhetetlen voltával is perelt, és akkortájt engem féktelen, zabolátlan játékker is biztatott. Tudom, az írás és az én munkát kereső mániám nem volt egyetlen hőfokon, de a madártávlati visszatekintés azt súgja, hogy a könnyűnek éppen nem mondható szöveg betanulását nem minősíthetem felesleges tetteknek. Megpróbáltam a színpadot egyedül bejátszani.

Szóltam tehát Csáth Géza szebb napjairól is, arról, amire várt, ami után esengett:

„Egy könnyű és fényesen dotált fürdővárosi állás szép hotelban, terrasszal, fehér teniszcipő, jó szivar, finom hálószoba, elképesztően elegáns rendelő, könyvek. Finom, nem szorgalmas de mindig előrehaladó irodalmi működés, zene, harmincöt éves kor körül az első opera vagy némajáték, teljes nagy zenekari apparátussal...”

Van ember, aki nem kíván magának hasonlót? Az ilyen ember nem bolond, de azzá válhat. Életjogot követel. Ezek nem pszichés akarnokok.

Nem a züllés bugyrait nyitogatom, amikor azt vallom, hogy találkozásom azzal a másik Csáth Gézával mélységesen megdöbbentett és a szöveg többszöri olvasása után rájöttem, hogy tulajdonképpen a semmiből kell kiindulni, hiszen nem tárgyalhatok napestig az ideg orvosokkal, nem tanulmányozhatom az ilyen kórságban szenvedő szerencsétlen emberek viselkedését, de hát akkor — feladom? Visszamegyek a tengerről Szabadkára és közlöm a szerkesztőség tagjaival, hogy köszönöm az előlegezett bizalmat, de nekem nincs sokféle énem, ehhez nincs tudásfundamentumom, vállalja el valamelyik élművész, hiszen én a hátul menetelők sorait töltöm fel. Az óvatos színész nem kockáztat. Olyasmí ez, mint mikor az úszómester nem tud úszni, mert protekcióval került a fürdőhelyre, s ha vigyáz, ha nem esik be a vízbe, akkor sohasem tudják meg, hogy nem sajátította el az úzás tudományát.

Ilyen kutyálkodó pillanatok mindig vannak és napokig nem nyúltam a szöveghez. A semmittevés azonban sajtáságos nyugtalanságot hozott. Éreztem, hogy valamit mégis tenni kell: hosszú ez a nyár, unalmas, inni kellene, berúgni, kábítószert szedni és felkúszni az égre, behempereggni valakivel a felhőbe s mindehhez szükség van, mert... mert... miért is? Hiszen ez Csáth Géza logikája, itt valami nem stimmel. Ez egy pszichés hangulat? Alapos riadalommal menekültem a haszontalan napoktól és újra kezembe vettem a szöveget. Elkezdtem keresni azokat a hézagokat, amelyekbe belepréselhettem az embert, de az író t játszva. Igen ám, de az író meghalt, elveszett, a betegség nem teremti az alkotóerőt, a betegség ebben a drámában már felemésztette a gyenge testet, tehát ha valaki odafigyel, nos, annak én két órát nyújtok a pokolból. Teljesen eltávolodva Csáth Géza tragédiájától. Monodráma az emberi képesség széteséséről. Megleltem a mű dimenzióit.

És megfeledkeztem Csáth Gézáról. Csak egy beteg, szánalomra méltó roncs jelentkezett bennem, de nem úgy, ahogyan az első próba után elképzeltem. A betegség emberi arányokhoz idomul: milliónyi beteg ember mozog körülöttünk s nem tudjuk, hogy belül mi rágja a lelkeket. A szoba magányában talán mindegyikük ugyanazt ismételteti, amit Csáth Géza. Ezért elhatároztam, hogy nem hagyom a feledésbe merülni ennek az embernek a haláltusáját.

Az évad első napjaiban került színpadra a monodráma. Néhány kolléga közreműködésével, akiknek a hangját magnószalagra rögzítettük. Nem ültünk fényes diadalt a bemutató után, habár szép tapsot kaptam, és valaki újfent kijelentette, hogy csak az a rendkívüli, amiben szenvedélyesség van. Többen azt hitték, hogy „átéltem” a szerepet, különösképpen akkor, amikor a baltá-

val hadonásztam magam körül és az ördögöket üztem. Szakmailag jól felkészültem a feladatra és játék közben elfeledtem, hogy ifjúkori álmom mindig az volt, hogy beutazzam a világot, s lám-lám a jelek szerint ezzel a szereppel is még jobban a színpadhoz kötöttem magam, ehhez az átkozottul nehéz és csodálatos „micsodához”. A taps közepette úgy éreztem, hogy ez most a munka, a logika diadala, a színész felülkerekedett, az ellenméreg az ember tragédiájában van, mert nem a nyelvi fondorlatokkal operáltam, habár azokat a szavakat ezer éve nem ejtettem ki a számon, nem írtam le soha, de javában alakult bennem a kor nihilistája, az a szerencsétlen, aki önmagát fojtja a halálba. Az író érzése megtanított arra, hogy az igazi örültek betegségükkel nem önmagukat, hanem a világot robbantják széjjel.

Csáth Géza ezért csak a műveit hagyta reánk. Az ő betegségét talán kiterjesztettem a világra, ez volt a szándékom, talán arra a nézőre is, aki az első sorban ült és könnyezett, mert bátyja, leánya vagy édesapja titokban iszik, őli magát. Orvosi rendelő volt a színpad azon az estén, és én nagyon tudtam örülni ennek a feladatnak a sikerében. Még akkor is, ha sokan mindazt, ami előtte és utána volt, kultúrgiccnek nevezik, nevezték. Mindez perze gumifogalom, amiről nem érdemes szólni, nem érdemes huzigálni, zsugorítani. Tiszta ésszel a tébolyt játszani. Furcsán hangzik, de a halott ember feltámasztásának volt némi öröme. Mint a gyógyult a terápia után, úgy éreztem magam, miközben leszededgettem arcomról a sminket, a vékony színlapot.

Természetesen ez az előadás sem lett bestseller. Érthetetlen hallgatás követte a bemutatót, mert erre mifelénk nem a műves, hanem az emberiség válfát verdesik meg leereszkedően. Egy órával az előadás után az élet feltétlenül jóra valóságában már nem hittem. No lám — ebben a pillanatban bekövetkezhet a pszichés konfliktus. Nem érdemes időainkkal foglalkozni, hagyjunk mindent a fenébe.

Egyetlenegy alkalommal játszottam a monodramát. Aladics János barátunk felvette szalagra és az Újvidéki Rádió közvetítette. Semmi több. Nem, nem volt kimagasló színészi teljesítmény, a totális bizalmatlanság korszakában fogant meg, és ma már egy idegen szemével nézem a sorokat. Ma is megkeseredik a szám, ha eszembe jut, hogy egymás iránti jóakarásban milyen nagyok a hiányok. S mindez új Csáth Gézákat szülhet. Még ma is.

Valamilyen szempontból — szilárdan hiszem — mégis megfelelt ez a bemutató, kellett nekem és kellett annak a négyszáz embernek, aki 1969. szeptember 11-én, Csáth Géza halálának fél évszázados évfordulóján megjelent az előadáson, de talán máris többet írtam minderről, mint amennyit megérdemel, hiszen a pálya útja mindig veszélyes aknamezőkön jár. Mégsem vethetem szó nélkül feledésbe azt a tulajdonképpeni ősbemutatót, amely nem a színészt kényszerítette fel a színpadra, hanem az egészséges embert, aki eljátszotta a beteget. Okulásul. Mint az önkéntes véradó. Egy kicsit azt is mondva, hogy „bolond és romlott néha ez a világ . . .”

Csáth Géza szobra mellett majdnem mindennap elmegyek. Keresem a tekintetét, bocsásson meg nekem, amiért oly csúnya célokra használtam fel mondatait, vallomásait, de egyben sajnálom is, hogy a kritikai észrevételek még ma sem derítették ki, kinek és minek az érdekében szolgáltam akkor a Szabadkai Népszínház Kamaratermének színpadán.

Talán csak önmagamot biztattam? Nem tudom. Azt azonban igen, hogy ilyen alkalom egy színészi pálya során ritkán adódik, s rendszerint nem ismétlődik meg.